

O'SMIRLARNING DEVIANT XULQ ATVORINI NAMOYON QILISHIGA OILANING TASIRI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10662919>

Qurbonova Aziza Davlat qizi

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti psixologiya kafedrası
magistranti.*

Annotatsiya

Ushbu maqolada oila va oilaviy tarbiya uslublarini bola shaxsining kamolga yetishidagi o'рни va ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, oilaviy tarbiyaning bola shaxsida deviant xulq-atvorni shakllantirishning asosiy omillari ochib berilgan. Ayniqsa, oiladagi ota-ona avtoriteti, tarbiya jarayonida qo'llaniladigan usul va uslublarining o'smir shaxsida deviant xulq-atvorni shakllantirishiga doir ilmiy nazariy ma'lumotlarning tahlillari keltirilgan.

Tayanch iboralar

Ota-ona, deviant xulq-atvor, o'smir shaxsi, ota-onaning yordami, oilaviy tarbiya uslublari, samarali intizom, monitoring, muammoni hal qilish, majburiy tarbiyalash, oilaviy munosabatlar.

Аннотация

В данной статье показаны роль и значение семьи и методов семейного воспитания в развитии личности ребенка. Также выявлены основные факторы формирования девиантного поведения личности в условиях семейного воспитания. В частности, представлен анализ научно-теоретических данных о формировании девиантного поведения у личности подростка родительского авторитета в семье, методов и приемов, используемых в процессе воспитания.

Ключевые слова

Воспитание, девиантное поведение, личность подростка, поддержка родителей, стили воспитания, эффективная дисциплина, мониторинг, решение проблем, принудительное воспитание, семейные отношения.

Abstract

This article shows the role and importance of family and family upbringing methods in the development of a child's personality. Also, the main factors of the formation of deviant behavior in the personality of the family education are revealed. In particular, the analysis of scientific theoretical data on the formation of deviant behavior in the adolescent personality

of parental authority in the family, the methods and techniques used in the education process are presented.

Key words

Parenting, deviant behavior, adolescent personality, parental support, parenting styles, effective discipline, monitoring, problem solving, coercive parenting, family relationships

Bola tarbiyasida, ijtimoiy me'yorlar talabi asosida tarbiyalashning eng muhim, eng birinchi ijtimoiy nazorat instituti bu oiladir. Insondagi xulq-atvor, axloq-odobning dastlabki normalari oilada shakllanib, maktab, mahallada, jamoatchilik o'rtasida ta'lim-tarbiya tizimi faoliyati jarayonida takomillashadi, insoniy fazilatlari shakllanib takomillashib komil insoniylik darajasigacha ko'tarilib boradi, agar aksi namoyon bo'lsa buzg'unchi, tajaovuzkor shaxsga aylanib qoladi

Ota-ona o'z farzandlariga namunadir. Modellastirish bo'yicha 1991-yil Simons, Whitbeck va Conger o'tkazgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, agar ota-onalar yuqori hurmatga sazovor bo'lsa va jamiyatda o'z o'rniga ega bo'ladigan bo'lsa, ularning farzandlari ularga ko'proq o'xshashga harakat qilishadi. Agar ota-ona salbiy munosabatda bo'lsa, bola ota-onasining salbiy munosabatiga ergashishi ehtimoli ko'proq. Shuningdek, ular bu munosabatni jamiyatning qolgan qismiga umumlashtirishga moyildirlar. Shunday qilib, ota-onalar bolaning xatti-harakatlariga katta ta'sir ko'rsatadi. Tug'ilgandan boshlab, ota-ona farzand tarbiyasi orqali jamiyat normalariga mos keladigan xatti-harakatlarni shakllantiradi.

Biroq, bolaning xatti-harakatlariga ko'proq ta'sir ko'rsatadigan ba'zi ota-onalarni tarbiyalash usullari mavjud. Barnes va uning shogirtlari bu tarbiyalash usullari eng kattasi ota-ona yordamidir deb ataydi. Ota-onaning yordami - bu bolaga nisbatan maqtash, rag'batlantirish va mehr ko'rsatish kabi xatti-harakatlardir. Ular bolaga uni qadrlashini va sevishini ko'rsatadi. Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ota-onalarning yordami o'smirni muassasalar bilan bog'laydi va o'zini o'zi nazorat qiladi. O'z-o'zini nazorat qilishning bunday shakllanishi deviant xatti-harakatlarning shakllanishiga to'sqinlik qiladi.

Deviant xatti-harakatlarning paydo bo'lishining oldini olish uchun ota-onalar quyidagi usullaridan foydalanishlari kerak:

- Samarali intizom;
- Monitoring;
- Muammoni hal qilish.

Samarali intizom deviant xatti-harakatlarni tan olish va ular qachon sodir bo'lishini kuzatishdir. Rivojlanishning oldini olish uchun ushbu xatti-harakatlarni

ko'rishda izchil intizom sug'urta qilinishi kerak. Biroq, haddan tashqari qattiq jazolar xatti-harakatni to'xtata olmaydi, aksincha uni kuchaytirib yuborishi mumkin. Bola jazoni adolatsiz deb bilishi mumkin va bu ularni salbiy harakatga keltirishi mumkin.

Monitoring o'z farzandining qayerdaligi, do'stlari kimligi va bo'sh vaqtlarida nima bilan shug'ullanishi haqida xabardorlikni o'z ichiga oladi. 2006 yilda Barnes va boshqalar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda, tengdoshlarning deviantligi nazorat qilinganidan keyin kuzatuv o'smirning deviant xatti-harakati uchun kuchli bashoratchi ekanligi aniqlandi. Bu ota-onalarning bolaning hayotida qanchalik muhimligini va ularning ishtiroki deviant xatti-harakatlarini qanday o'zgartirishi mumkinligini ko'rsatadi.

Muammoni hal qilish qobiliyati bolaning muloqotini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Muloqotning yetishmasligi bolaning himoyalanişiga, o'z mas'uliyatini rad etishiga va g'azabini kuchaytirishiga olib kelishi mumkin. Bu xususiyatlar huquqbuzar xatti-harakatlarga va deviant tengdoshlar bilan aloqaga ta'sir qilishi mumkin.

Majburiy tarbiyalash huquqbuzarlikka ta'sir qiluvchi salbiy xususiyatlarni kuchaytiradi. Ota-onalarning bu turi portlovchilik va tahdidlar bilan tavsiflanadi, ular odatda unchalik katta bo'lmagan izchilik yoki davomiylilik bilan birga keladi. Buning o'rniga, ota-onalar farzandlarining ijtimoiy tarafdori xatti-harakatlarini doimiy ravishda qo'llab-quvvatlash orqali ijobiy tarbiya bilan shug'ullanishlari kerak. Ijobiy xulq-atvorni kuchaytirmaydigan va devitsiyani samarali jazolamagan ota-onalar farzandlari bilan zaif aloqalarni boshdan kechirishlari mumkin. Aynan shu zaif aloqalar orqali bolaning deviant xatti-harakatlarida ishtirok etish ehtimoli ko'proq.

Ratter tomonidan oilada bolaga salbiy ta'sir ko'rsatadigan qator omillarni ajratib ko'rsatadi:

- ota-onalar tomonidan qattiq cheklovlar va haddan tashqari himoyalaniş; birinchi talab bolaning psixik tushkunligiga yoki hatto nevrotik holatlarga olib kelsa; haddan tashqari himoyalaniş bolalar bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi;

- oilada ota-onadan birining hukmronlikka intilishi;

- oilada ota-onadan birining yo'qolishi (o'lim, ajralish tufayli uyni tark etish) ayniqsa oiladan uzoqda bo'lgan hayot bolaga salbiy ta'sir ko'rsatadi;

- aksariyat hollarda bolaga ajralish uchun keltirilgan faktning o'zi yetarli emas, balki ota-onalar o'rtasidagi munosabatlardagi kelishmovchilik va nomutanosiblik ko'proq ta'sir qiladi; oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro hamkorlik,

bog‘liqlikning yo‘qligi “tarbiyasi qiyin” o‘smirning paydo bo‘lishiga yordam beradi;

- ota-onadan birining yoki ikkalasining g‘ayriijtimoiy xatti-harakati; bola kamolga yetayotgan atrof-muhitning monotonligi;

- turli avlod vakillari va oila a‘zolari o‘rtasidagi munosabatning uzilishi yoki yo‘qligi;

- oilada bolalarga nisbatan jismoniy va psixologik ko‘rinishga ega bo‘lgan qattiqqo‘llik va zo‘ravonlik.

Ota-ona tarbiyasining sifati tengdoshlar uyushmalariga ta'sir qiladi ya'ni ota-onalar farzandi kim bilan muloqot qilishiga bevosita ta'sir qilish imkoniyatiga ega. Samarali monitoring va tartib-intizom orqali yoshlarning deviant tengdoshlari bilan aloqaga kirishishiga ota-ona bevosita ta'sir qila oladi. Samarali monitoring orqali ota-ona farzandining qayerdaligini kuzatib boradi. Bunda ota-ona bolaning qayerga borishini va kim bilan muloqot qilishini cheklashi mumkin. Nazorat va intizom bilan bir qatorda ota-ona va farzand o‘rtasidagi munosabatlarga ham ta'sir qiladi. Ota-onasiga yaqinroq bo‘lgan o‘smir, ota-onasining do‘stlari haqidagi fikrlariga ko‘proq e‘tibor beradi. Majburiy tarbiya bu rishtani zaiflashtirishi mumkin. Ota-onalar o‘rtasidagi nizolar tufayli bu aloqa zaiflashganda, yoshlarning o‘z muammolarini tashqi ko‘rinishga keltirish darajasi yuqori bo‘ladi. Tashqi muammolar o‘smirni ota-onalikdan boshlab deviant xulq-atvoriga olib keladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, oilada bola shaxsini tarbiyalash o‘zining murakkabligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, o‘smir shaxsida deviant xulq-atvorni shakllanishida oilaviy munosabatlar, oilaviy tarbiya usullari, oilada ota-onaning shaxsiy obro‘si muhim sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Barnes, Grace M., Joseph H. Hoffman, and John W. Welte. 2006. "Effects of Parental Monitoring and Peer Deviance on Substance Use and Delinquency." *Journal of Marriage and Family*: 1084-1104.

2. Karakulova U.A. "OILAVIY MUHITI VA DEVIANT XULQ - ATVOR SHAKLLANISHI" Volume 4 | TMA Conference | 2023 Integration of Science, Education and Practice in Modern Psychology and Pedagogy: Problems and Solutions Zamonaviy psixologiya, pedagogikada fan, ta‘lim va amaliyot integratsiyasi: muammo va yechimlar

3. Crosswhite, Jennifer M. and Jennifer L. Kerpelman. 2009. "Coercion Theory, Self-Control, and Social Information Processing: Understanding Potential Mediators for How Parents Influence Deviant Behavior." *Deviant Behavior*: 611-46.
4. Беляева С.И. Психологическая поддержка матери подростка с делинквентным поведением – М., 2013.
5. Barnes, Grace M. and Michael P. Farrell. 1992. "Parental Support and Control as Predictor of Adolescent Drinking, Delinquency, and Related Problem Behaviors." *Journal of Marriage and Family* 54(4): 763-776.
6. Alimardonov Z.Sh. "O'smirlik davrida deviant xulq-atvor shakllanishiga muammoli oilalarning ta'siri"
7. Раттер М.Помощь трудным детям. М., 1987